

Висновки.

1. Запропоновано кожний елемент навчання характеризувати двома координатами - рівнем засвоєння знань O і ступенем абстракції $a\epsilon$
2. Введена прямокутна система координат $(a, a\epsilon)$ графічного представлення векторів рівня знань a і ступеня абстракції $a\epsilon$
3. Розроблена методика графічного нанесення елементів навчання на введenu площину системи координат $(O, a\epsilon)$
4. Представляється вектор рівня засвоєння знань у вигляді матриці-стовпця.
5. Представляється вектор ступеня абстракції у вигляді матриці-строки.
6. Взаємодію даних векторів виражено у вигляді їх добутку матрицею Q .
7. Приведена формула суми векторів.
8. Подані формули розрахунку приростів координат ΔO ; $\Delta a\epsilon$ двох елементів навчання, орієнтуючого кута O і віддалі між ними.

Літературні джерела

1. Архангельский СИ. Лекции по теории обучения в выс-шей школе.-М.:Высшая школа, 1974.-384 с.
2. Белкин Е.Л. Дидактические основы управления поз-навательной деятельностью в условиях применения технических средств обучения. Ярославль. Верхне - Волжское кн.изд.-во, 1982, -107 с.
3. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем.-Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1977, - 304 с.
4. Літнарівч РМ. Теоретико-методологічні аспекти і базові принципи функціонування наукової школи в рамках професійної освіти. Монографія. МЕРУ, Рівне, 2009, - 384 с.

УДК 37.05

О.О. МАРЧУК

викладач кафедри української літератури
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука

РОЛЬ БАРОНА ШТЕЙНГЕЛЯ У ФУНКЦІОНУВАННІ ГОРОДОЦЬКОГО ДУХОВНО-ОСВІТНЬОГО ЦЕНТРУ ТА ВІДКРИТТІ РІВНЕНСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ГІМНАЗІЇ

Анотація. У статті розглядається роль барона Ф. Штейнгеля у заснуванні Городоцького духовно-освітнього осередку та Рівненської жіночої гімназії. Городоцький просвітител ь зробив значний внесок у розвиток освіти на Рівненщині.

Ключові слова: благодійництво, регіональний музей, школа, навчально-виховний процес.

Анотация. В статье изучается роль барона Ф. Штейнгеля в учреждении Городоцкого духовно-образовательного центра и Ровенской женской гимназии. Городоцкий просветитель сделал значительный вклад в развитие просвещения на Ровенщине.

Ключевые слова: благотворительность, региональный музей, школа, учебно-воспитательный процесс.

Annotation. The author of the article learns baron F. Steingel's role in the forming of Gorodotskij educational center and women's classical school in the city of Rivne. The enlightener made a major contribution to the education of Rivne region.

Key words: charity, regional museum, school, educational and upbringing process.

У роки незалежності України вчені-освітяни та історики досліджують педагогічні надбання минулих століть. Держані документи визначають необхідність

вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду. Педагогічний досвід культурно-освітніх діячів Волинської губернії можна використовувати у сучасному процесі навчання і виховання. Великий внесок у розвиток освітянської справи Волинської губернії зробили меценати, зокрема, візитатор училищ Київської, Волинської і Подільської губерній Т. Чацький, князь Ф. Любомирський, поміщиця с. Крупець Н. Валецька, таємний радник О. Вороній.

У другій половині XIX століття до благодійницької діяльності залучаються не лише приватні особи, а й цілі громади, виникають різноманітні товариства допомоги бідним, сільські опікунства, відновлюють свою роботу церковні братства, які серед інших завдань ставлять перед собою просвітницьку мету.

Серед діячів, які залишили помітний слід у культурно-освітній спадщині Волині кінця XIX століття, особливо виділяється постать Ф. Штейнгеля. Він зумів організувати у с. Городок Рівненського повіту своєрідний духовно-просвітницький центр, який був відомий далеко за межами Волинської губернії. Загалом, Ф. Штейнгель увійшов у історію Волині як засновник першого приватного регіонального музею, активіст наукового осередку дослідників краю, засновник навчального закладу, меценат, громадсько-політичний діяч, член І Державної Думи, член товариства українських поступовців, посол у Берліні у 1918 році.

Автор статті має на меті дослідити роль барона Ф. Штейнгеля у просвітницькій діяльності Городоцького духовно-освітнього центру. Для досягнення мети він ставить перед собою завдання:

- вивчити особливості утворення та функціонування Городоцької школи, музею;
- проаналізувати історію заснування Рівненської жіночої гімназії;
- визначити внесок Ф. Штейнгеля у їх діяльності.

Ім'я барона Ф. Штейнгеля була добре знане у кінці XIX століття. Про його внесок у культурний розвиток Волині розповідали І. Абрамов [1], С. Шафранський [25], тогочасні періодичні видання.

Упродовж багатьох років ім'я волинського мецената замовчувалося. А історія села Городок - фальсифікувалася. У енциклопедичному довіднику «Історія міст і сіл УРСР» прізвища барона Ф. Штейнгеля не зазначено, а створення першого сільського музею на території Волині приписане М. Біляшевському. У даному дослідженні є згадка, що при музеї відкрили бібліотеку, де зберігалися старовинні рукописи і книжки, але немає відомостей про спорудження і відкриття школи, лікарні, млина, які виникли завдяки барону.

Із проголошенням незалежності України волинські науковці намагаються дослідити та пропагувати діяльність Ф. Штейнгеля. Робота Городоцького духовного центру висвітлена у працях Г. Бухала [6], Л. Марчука [12], Р. Михайлове! [15], Т. Нахтарової [16], М. Столярець [23], С. Шевчука [26]. Чимало повідомлень про значення Городоцького освітнього осередку є у рівненській пресі. У 2004 році Н. Миронець написала дисертаційне дослідження та тему «Книжково-рукописне зібрання барона Ф. Р. Штейнгеля: формування, зміст, доля» [14], в якому бібліотечний фонд волинського мецената розглядається як цілісна історико-культурна пам'ятка України кінця XIX - початку XX ст. та науковий об'єкт, який становить національне надбання.

Просвітницька робота барона Ф. Штейнгеля здійснювалася у наступних аспектах:

- заснуванні та опікуванні Городоцького школою;
- створенні першого краєзнавчого музею на території Волині;
- укладенні фондів бібліотеки;
- клопотанні про відкриття жіночої гімназії в місті Рівне.

У селі Городок діяла невеличка школа, яка не могла задовольнити потреб селища Городок і навколишніх сіл. Клопотання про відкриття школи узяв на себе барон Ф. Штейнгель. У 1892 році він успадкував від батька землю, яка становила понад 700 десятин. Спершу молодий хазяїн мав намір розпродати її селянам. Проте згодом він переконався, що вони не зуміють нею розпорядитися правильно. Ф. Штейнгель вирішив реалізувати давню батьківську мрію щодо організації в селі Городок зразкового сільського господарства іншим шляхом. Згодом на горбистім березі річки Усті, неподалік від млина, в центрі села стрімко стала рости двоповерхова цегляна споруда, яка згодом перетворилася в гарну, мов палац, школу з великими вікнами, світлими класами та просторими коридорами. Кошти на будівництво повністю дав барон Штейнгель, а будував її майстер Шульц. Перший рік навчання розпочався 1 жовтня 1897 р. Нова школа з шестирічним навчання називалась двокласним сільським училищем.

Ф. Штейнгель сам узяв витрати на будівництво двоповерхової цегляної школи на 7 класів (приміщення збереглося і використовується сьогодні). Він розумів, що нестатки були основною причиною безграмотності сільських дітей. Бажаючи дати освіту найбільшій верстві населення, Ф. Штейнгель почав повністю опікуватися школою. У Городоцькому навчальному центрі для учнів усе було безкоштовним: олівці, зошити, книги, саме навчання. Проте у першому навчальному році було лише 60 учнів. Федір Рудольфович посилав вчителів по хатах селян, щоб ті пускали своїх дітей у школу. В результаті школу почали відвідувати учні з Городка, Бегня, Зозова та інші сіл. Батьки із радістю посилали дітей до Городоцької школи, де окрім знань, можна було здобути спеціальність. Значною перевагою нововідкритого Ф. Штенгелем закладу було те, що навчання у ній залишалося безкоштовним, коли в багатьох селах Волинської губернії витрати щодо утримання школи, педагога, Законовчителя лягали на плечі місцевих громад.

Барон намагався зробити усе для того, щоб діти отримали належні освітні послуги. Городоцька школа давала учням ґрунтовні знання. Навчання проводилось російською мовою, вивчалися загальноосвітні предмети: історія, географія, арифметика, природознавство, початки геометрії. Окрім загальноосвітніх знань, вихованці цієї школи поглиблено вивчали мови. Вони знайомилися із лексико-граматичним складом російської польської та німецької мов. Ф. Штейнгель мав на меті утвердити заклад, який би допомагав селянським дітям у їх подальшому житті. Для цього у Городоцькому навчальному закладі було введено курси основ агрономічної науки (городництва, садівництва, бджільництва). Окремо вивчалася столярна справа. Це давало можливість учням у майбутньому широко застосовувати отримані у школі знання у повсякденному житті.

Волинський меценат налагодив освітанські зв'язки і переймав досвід у інших навчальних закладів України із професійним спрямуванням. За порадами щодо облаштування навчально-виховного процесу та підбору учительських кадрів він звертався до князя М. Неплюєва, який у на хуторі Воздвиженськ біля Ямполь-Глухова Чернігівської губернії у 80-тих роках XIX століття відкрив агрономічну школу I-III ступенів.

Барон Ф. Штейнгель мріяв про організацію школи високого рівня. Засновник Городоцької школи розумів, наскільки важливо правильно підібрати педагогів для проведення занять із дітьми. Він дуже ретельно, скрупульозно і прискіпливо підбирав учителів. При відборі вчителів Ф. Штейнгель оцінював не лише фахові здібності кандидата, а загалом його педагогічну майстерність. Барона-просвітянина ставив перед викладачами завдання не лише відбувати години у школі, а й бути зацікавленими у розумовому та фізичному розвитку дитини. Обов'язковою

вимогою було проводити із школярами навчальні пізнавальні екскурсії. В результаті такої клопіткої праці Ф. Штейнгеля із педагогічними кадрами у агрономічній школі створився колектив однодумців, які були віддані освітянській справі, всесторонньо розвивали особистість кожного учня. Першим директором новоствореної школи був друг барона І. Куліш. Ф. Штейнгель сам фінансував заробітну платню вчителям.

Волинський магнат дбав про належні умови утримання школи. Для цього застосовував передові технології. У сілі городок він побудував млин. Цей млин крутив електротурбіну, яка подавала електроенергію в сільську школу, читальню, лікарню та помешкання для учителів. Засновник школи часто спілкувався із учнями. Він розумів їхні можливості та потреби. Він особливо співчував бідним та обездоленим. Про це переконливо свідчать спогади жителів села Городок про Ф. Штейнгеля, які опубліковані у «Вістях Рівненщини». Одного разу хлопець Федір зрізав у лісі дерево на дрова. Барону зразу ж доповіли про кражу, і він викликав хлопця на розмову. «Я ішов і дуже боявся», - згадує вихованець Городоцької школи. Побачивши хлопця, барон не сварив його. Він запитав, чому хлопчина не попросив дров у самого Ф. Штейнгеля. Того ж дня на подвір'я учня приїхала фура із дровами від Городоцького мецената. Ця подія настільки вплинула на формування світогляду хлопця, що він вже більше ніколи в житті не робив крадіжок [7, 11].

Іншим важливим елементом просвітянської роботи Ф. Штейнгеля на території Волинської губернії є створення ним першого на Волині історично-краєзнавчого музею.

На час нас заснування музею на Волині діяло лише дві інституції, в яких зберігалися документи краєзнавчого характеру. Це були Волинське єпархіальне давньосховище при церковно-археологічному товаристві у Луцьку та Острозьке давньосховище. Там містилися виключно матеріали релігійного характеру, в основному ікони. Ф. Штейнгель розумів, що релігійні давньосховища не могли повністю відобразити багатогранне життя волинського краю, тому вирішив заснувати історичну установу нового зразка. До створення музею йому вдалось залучити знаних в Україні науковців М. Біляшівського, Ф. Вовка, В. Мошкова. На запрошення барона М. Біляшівський розробив програму організації музею і здійснював наукове керівництво закладом.

Городоцький музей відкритий у 1896 році. Він відіграв роль просвітницького осередку, адже знайомив відвідувачів із етнографією, географією, природними багатствами, етнографічними надбаннями, релігійними реліквіями та археологічними знахідками волинської землі. У музеї містилося тисячі експонатів, діяло шість окремих пізнавальних відділення:

- антропологічне;
- археологічне;
- етнографічне;
- природниче;
- географічне;
- церковне.

Як духовно-просвітницький осередок музей барона Ф. Штейнгеля на зламі століть відіграв значну роль у науковому житті не лише Волинської губернії, а й України. Він став відомим науковим центром. Підтвердженням цього служить той факт, що його часто відвідували провідні тогочасні вітчизняні та зарубіжні науковці. У різні роки у ньому побували голова Археологічного товариства граф

О. Уваров, голова археологічного комітету П. Тутковський, директор музею Олександра Щ. Волков, О. Дейг та інші. Співпрацювали із Городоцької історичною установою майбутній академік ВУАН М. Біляшівський, майбутній директор Житомирського музею Я. Яроцький, археологи Е. Корнілович та Н. Реке, етнографи Е. Фельдман та І. Богоський, сім'я ботаніків Мошкових, історик І. Нейкірх.

Ф. Штейнгель усвідомлював доцільність відкриття при просвітницькій центрі окремої бібліотеки, тому при Городоцькому історично-краєзнавчому музеї було відкрито читальню. Бібліотечний фонд був дуже багатий. М. Грушевський, М. Теодорович, Є. Дворницький та інші культурні діячі надсилали у подарунок книги для бібліотеки. У ній були стародруки, архіви XVIII століття, рукописи. Зокрема, серед рукописних матеріалів до експозиції увійшли архіви археолога Я. Волошинського і Макаровичів, кілька тисяч документів, що стосувалися Чуднова, старі справи ровенського поліцейського управління, рукописи дераженського костелу, етнографічні матеріали Я. Павловського. В музейній бібліотеці зберігались «Євангеліє» (Вільно, 1644), «Трефологіон» (Львів, 1632), «Мінея» (Київ, 1676) та інші видання пізнішого часу з Почаєва, Варшави та інших міст.

Музей готував «Звіти Городоцького музею», що розсилались в університети міст Києва, Одеси, Харкова, Москви, Петербурга, Казані. Про роботу Городоцького музею неодноразово писали різні наукові видання. Ф. Штейнгель, як керівник музею брав активну участь у роботі наукових з'їздів та конференцій.

Ф. Штейнгель особисто займався діяльністю музею. Він постійно намагався вдосконалювати своїзнання, сам класифікував експонати музею. Про це свідчать архіреї матеріали. Зокрема, у фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею зберігається текст листа Федіра Штейнгеля до Миколи Біляшівського. У ньому барон писав: «Дорогий друг Микола Федотович! Мене дуже прикро, що ти не зібрався в Городок, як обіцяв, пояснюю це для себе частковою хворобою, а частково в цілому не можливість приділяти свій час Городоцькому музеєві... Прошу тебе тільки допомогти мені тим, що порадь і купи для мене декілька загальних праць по археології і музейній справі. Хочу повчитися, так як довідники, ці книги мені потрібно мати. Окрім того пришли все, що в тебе є по музею нашому ще на руках, тобто книги та інше. Я тепер сиджу в музеї, приводжу все в порядок» [11].

Особисто Штейнгель керував проведенням археологічних розкопок, які він називав «екскурсіями». Під його керівництвом 1899 року було проведено археологічну експедицію, про яку він писав: «Експедиція продовжувалась 14 днів. Результат експедиції: розкопано 15 курганів... проведені детальні розкопки городищ при селах Білів, Кричильськ, Новожиців, відкрито стоянки кам'яного віку неолітичної епохи на березі Горині» [11].

Яскравою сторінкою в просвітницькій діяльності Ф. Штейнгеля було відкриття жіночої гімназії в місті Рівне, у підготовці якого барон брав активну участь. Дуже довго міська влада домогалася від губернського керівництва дозволу на її відкриття. Найбільше клопоталися про цю справу Ф. Штейнгель та міський голова о. Бухович. У державному архіві Рівненської області знаходяться документи, які підтверджують зацікавленість останніх у відкритті нового закладу: «Доповідна записка і заява барона Ф. Штейнгеля», «Копії постанов Рівненської міської Думи про відкриття жіночої гімназії в місті Рівне» [8, 9].

У червні 1900 року Рівненська міська Дума прийняла ухвалу надати барону Ф. Штейнгелю дозвіл на клопотання щодо відкриття гімназії. У Протоколі засідання №28 Рівненської думи від 21 червня 1900 року зазначалося: «У доповненню до

постанови від 26-27 квітня цього року міська Дума просить і уповноважує барона Ф. Штейнгеля взяти на себе клопотання про відкриття в м. Рівне жіночої гімназії згідно умов, які висунуті Попечителем Київського навчального округу» [21, 13].

Городоцький меценат активно прийнявся виконувати розпорядження міської Думи. Він надсилав звернення до Міністерства Народної Освіти, збирав статистичні дані про необхідність створення гімназії. Ф. Штейнгель особисто написав 900 листів до різних інстанцій та різним людям (чиновникам, військовим, купцям), щоб ті висловили свої думки про заснування нового навчального закладу. Крім того, барон-просвітитель входив до складу комісій, які займалися віднайдінням необхідних коштів на будівництво гімназії.

Завдяки діяльності Ф. Штейнгеля жіночу гімназію у місті Рівне було відкрито 6 грудня 1900 року. Нововідкритий заклад був заснований на основі положення від 26 травня 1869 року для жіночих гімназій Південно-Західного краю. Всі грошові виплати гімназії, а саме оплата працівникам, опалення, ремонт, оренда приміщень, придбання обладнання, фінансувалися із бюджету міста. Отже, барон долучився до справи відкриття двох навчальних закладів: Городоцької школи та Рівненської гімназії.

Просвітницькому руху волинського краю сприяла не лише громадська активна громадянська позиція барона Ф. Штейнгеля, а й особисте життя. Подружжя Штейнгелів жваво цікавилася шкільними справами, часто навідували лікарню, контролювали завіз палива та ліків. У повсякденному побуті були дуже вихованими та культурними людьми, надзвичайно м'якими, гуманними, сповненими бажанням працювати на загальну користь. Незважаючи на великі достатки, родина Штейнгелів жила скромно, побут був надзвичайно простим.

Барон намагався у рідному селі Городок підтримувати народні звичаї та обряди, передавати їх із покоління у покоління. Коли закінчували збирання врожаю, Ф. Штейнгель справляв свято «обжинок» - вивозив у ліс на Вишневу гору столи та лавки, які розставляли поміж деревами. На свято запрошувалися усі мешканці села. На урочистостях хор співав українські пісні, грав музичний струнний оркестр. Молодь села гарно збавлялася, діти грали народні ігри.

Отже, Ф. Штейнгель був видатною постаттю волинського краю. Він безкорисливо спрямовував свої статки на добробут рідного села Городок Рівненського повіту: проклав там дорогу, побудував лікарню та млин. Завдяки його зусиллям сільське поселення Городок перетворилося на добре відомий науково-культурний цент, знаний не лише на Україні, а й за її межами. У селі було побудовано нову школу та перший на Волині музей, якому належить важлива роль у справі пошуку, збереження та популяризації історико-культурної спадщини Волині. Новоутворені установи волинський меценат утримував за власні кошти, він виплачував зарплати учителям і давав селянським дітям освіту майже університетського рівня.

Барон брав активну участь у просвітницькому русі. Він клопотався про відкриття жіночої гімназії у місті Рівне. Сьогодні рівненські педагоги та краєзнавці вивчають діяльність волинського мецената, яка повинна бути належно оцінена сучасниками.

Література

1. *Абрамов І. Городоцький музей Волинської губернії, барон Ф. Р. Штейнгель* // І. Абрамов // *Жива старовина: періодичне видання від етнографічного російського географічного товариства*. -1904. - Випуск 4. - С. 249-254.

2. *Антонович В. Археологічна карта Волинської губернії* // В. Антонович. - М., 1900.

3. *Білокінь С. Розшукується бібліотека Штейнгеля* // С. Білокінь // *Зміна*. - 1991, - № 47-48, - С. 5.

4. Богуцький О. Село Городок і Городоцький меценат / О. Богуцький // Волинь. - 1995. - № 212. - С. 4.
5. Бухало Г. Барон Штейнгель - фундатор городоцького музею / Г. Бухало // Червоний прапор. - 1991. - № 185. - С. 3.
6. Бухало Г. Барон Штейнгель - фундатор городоцького музею / Г. Бухало // Червоний прапор. - 1991. - № 187. - С. 4.
7. Дем'янчук О. Меценат із великою душею / О. Дем'янчук // Вісті Рівненщини. - Рівне. 2006. - № 70 - С. 11.
8. Доповідна записка і заява барона Ф. Штейнгеля // ДАРО. - Ф.33. - оп. 1. спр. 42, 2 арк.
9. Копії постановів Рівненської міської Думи про відкриття жіночої гімназії в місті Рівне // ДАРО. - Ф. 33. - оп. 1. спр. 42, 3 арк.
10. Крижанівська О. Сторінки із життєпису М. Гру шевського / О. Крижанівська // Пам'ять століть. -1998. -№5. - С. 143-146.
11. Лист Штейнгеля до М. Біляшівського // Рівненський обласний краєзнавчий музей). - Інів. № 1078
12. Марчук Л. Вишнева гора барона фон Штейнгеля / Л. Марчук // Рівне-експрес. - Рівне, -2008, - № 24 - С. 6.
13. Масний О. Костомаров і Волинь / О. Масний // Велика Волинь: минуле і сучасне: Тези регіональної наукової конференції 14-16 листопада 1991 року. - Рівне, 1991. - С. 62-65
14. Миронець Ніна Ростиславівна. Книжково-рукописне зібрання барона Ф.Р.Штейнгеля: формування, зміст, доля: дис... канд. іст. наук: 07.00.08 / Миронець Ніна Ростиславівна - К, 2004. - 186 с.
15. Михайлова Р. Федір Штейнгель: особистість і науковець // Культура України ХХІ століття: діяльність культурних закладів в сучасних ринкових умовах: Збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції 30 листопада (1 грудня 2001 року). - Київ - Рівне: Друкарня Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв, 2001. - С. 80-81.
16. Нахтарова Т. Життя та діяльність Ф. Р. Штейнгеля // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею: Матеріали наукової конференції 25-26 жовтня 2006 року. - Рівне: Волинські обереги, 2006. - Випуск 4. - С. 194-197.
17. Пащу к І. Городоцький характерник: До 125- річчя від дня народження Ф. Штейнгеля // Вільне слово - 1995, - № 91. - С. 3.
18. Пащук І. Краєзнавці Рівненщини: Штейнгель Федір Рудольфович // Вільне слово. - 2007. - 27 вересня. - С. 2.
19. Пащук І. Михайло Гошуєвський і Федір Штейнгель // Вільне слово. - 1999. - №26. - С. 3.
20. Поліщук Я. З призабутого спадку: діяльність Городоцького музею Ф. Штейнгеля / Слово правди. - Рівне. - 1992, - № 11. - С.3.
21. Протокол засідання №28 Рівненської думи від 21 червня 1900 року // ДАРО. Ф.165, од. зб. 41, арк.. 13-14.
22. Рапорт Гзродоцького музею Волинської губернії барона Ф. Штейнгеля із 25 листопада 1898 року по 25 листопада 1904 року./ Упорядник Ф. Р. Штейнгель - К, 1907.
23. Столярець М. Про барона Штейнгеля // Столярець М. Слово пр. Городок: спогади краєзнавця. -Рівне: Азалія. 2002. - С. 10-12.
24. Томашевський Г. Городоцький музей Ф. Штейнгеля //Велика Волинь: минуле і сучасне: Тези регіональної наукової конференції 14-16 листопада 1991 року. - Рівне, 1991. - С. 33-35.
25. Шафранский С. Екскурсія в с. Городок Волинської губернії в музей барона Ф. Штейнгеля. - Крим, 1907.
26. Шевчук С. Дослідник. Меценат духовності Волині Федір Штейнгель // Шевчук С. Жертовність для утвердження України: науковий збірник. - Рівне, Волинські обереги, 2002. - С. 40-53.
27. Штейнгель Федір //Волинь історична: Збірник наукових статей,- Рівне, вид. Зень О. М., 2007. -С. 97.
28. Штейнгель Ф. Розкопки курганів у Волинській губернії, зроблені у 1897-1900 роках. - К, 1905.
29. Штейнгель Ф., Біляшевський М. Дослідження стоянки кам'яного віку в с. Городок Рівненського повіту Волинській губернії//АЛЮР. - ТІ, - К, 1899.